

Теоретичний аналіз проблеми професійної успішності викладача вищого навчального закладу (частина 2)

І.В. Сингаївська
кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології, Університет економіки та права «КРОК»

У статті обґрунтовано актуальність дослідження проблеми професійної успішності, проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену професійної успішності викладача. Описано погляди науковців на зміст поняття професійної успішності викладача, чинники та показники такої успішності. Накреслено перспективи подальших досліджень професійної успішності викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: професійна успішність, професіоналізм; особистісний, діяльнісний, інтегративний підходи.

В статті обґрунтована актуальність дослідження проблеми професійної успішності, проаналізовані теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену професійної успішності викладача. Описано погляди науковців на зміст поняття професійної успішності викладача, чинники та показники такої успішності. Накреслено перспективи подальших досліджень професійної успішності викладачів вищих навчальних закладів.

Ключевые слова: профессиональная успешность, профессионализм; личностный, деятельностный, интегративный подходы.

The article under review substantiates the topicality of professional success rate issue, analyzes theoretical and methodological approaches to the teacher professional success rate phenomenon investigation. Thus the article describes the opinions of scientists as regards teacher professional success rate phenomenon content, factors and indices of such success rate. It offers the perspectives of further researches of higher educational institution teachers professional success rate.

Key words: professional success rate, professionalism; personal, activity and integrative approaches.

Постановка проблеми

Актуальність проблеми професійної успішності обумовлена змінами в усіх сферах суспільного життя України. Важливу роль у цих процесах відіграють професійно успішні особистості, здатні змінити фаховий імідж України. Існує нагальна потреба в дослідженні психологічних засад професійної успішності з точки зору узгодження особистісних і суспільних вимог, фахового та особистісного розвитку викладачів вищої школи, адже досягнення викладачами професійної успішності є за-

порукою якісної підготовки майбутніх фахівців. Такі дослідження потребують системного аналізу напрацювань науковців з метою їх подальшого переосмислення та створення сучасної концептуальної моделі професійної успішності викладача вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз дає змогу виділити напрями наукового дослідження, що сприяють розробленню проблеми професійної успіш-

ності викладача вищого навчального закладу. Значне місце серед таких досліджень займає психологічне осмислення проблеми професійної діяльності (праці Т. Антоненко, І. Беха, О. Бондарчук, Н. Воляннюк, О. Журавльова, Л. Зайцевої, Л. Карамушки, В. Ликової, Г. Ложкіна, В. Носкова, В. Панка, В. Семиченко, С. Смирнова, Д. Фельдштейна та інших), у тому числі готовності освоєння нових галузей знань, особистісного та професійного розвитку (Р. Бойс, О. Бородуліна, Г. Васянович, О. Величко, В. Іващенко, Є. Крігер, А. Портнова, В. Слобожчиков, Л. Спіцина, Т. Траверсе).

Значний науковий інтерес становлять дослідження психології професіоналізму, зокрема: психологія праці як загальнотеоретична проблема (М. Армстрон, О. Бондарчук, Н. Воляннюк, Г. Ложкін, Н. Лукашевич, М. Пряжников, В. Толочек та інші.); психологія кар'єри та професійного розвитку (Г. Балл, О. Бондарчук, А. Деркач, С. Дружилов, Е. Зеєр, О. Іванова, Л. Карамушка, Є. Клімов, А. Маркова, Л. Мітіна, Г. Нікіфоров, Ю. Поваренков, Ю. Швалб та інші); психологічні аспекти професійної ідентичності (Г. Балл, Н. Воляннюк, В. Зливков, С. Копилов, Г. Ложкін, В. Луніна, М. Марунець, В. Семиченко, О. Фонарьов та інші); професійна компетентність (А. Ангеловський, Р. Бояцис, О. Брюховецька, В. Єнгаличев, Л. Колбасова, Д. Махотін, Дж. Равен, Ю. Фролов, Т. Хайленд, Ю. Швалб та інші); мотивація професійної діяльності (І. Арендачук, Ж. Вірна, М. Овчинніков, Т. Приходько, І. Трушина, Д. Циринг та інші); самовдосконалення як психологічна проблема розвитку професіоналізму (Г. Балл, В. Семиченко, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Моргун, Т. Титаренко, О. Філь, Н. Чепелева та інші); інші аспекти (рівні, критерії, функції) професійної діяльності (А. Батаршев, М. Дмітрієва, С. Дружилов, Н. Еверт, Е. Зеєр, Є. Клімов, В. Татенко, Е. Шейн, Т. Яценко та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Відсутнє чітке визначення поняття про-

фесійної успішності викладача вищого навчального закладу. Недостатня вивченість змісту та структури професійної успішності викладача вищого навчального закладу зумовили актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної успішності викладача вищого навчального закладу, уточнити зміст поняття «професійна успішність викладача», умови, чинники та складові такої успішності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процес формування професійної успішності пов'язаний із виконанням певних умов, наявністю певних професійних ознак і відповідних психологічних характеристик у ставленні до своєї професійної діяльності, людей і самого себе.

Визначення специфіки професійної успішності потребує вияву відповідних умов. Умовами досягнення професійної успішності викладача вищого навчального закладу можна вважати певні зовнішні та внутрішні чинники, що сприяють досягненню певних професійних результатів. Психологи зазвичай виокремлюють зовнішні та внутрішні умови, пов'язані з реалізацією професійної діяльності [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10 та ін.]. Зовнішні умови впливають із самої сутності професійної діяльності, а відтак включають цілі та завдання діяльності, певні стандарти та професійні вимоги, суспільні запити, корпоративну культуру тощо. Внутрішні умови цілком залежать від особистості, відображають її мотиваційну, когнітивну та ціннісну спрямованість. Власне особистість викладача є системоутворювальним фактором для забезпечення умов професійної науково-педагогічної діяльності та досягнення професійної успішності.

Слід зауважити, що формування зовнішніх умов, зокрема цілей професійної діяльності, пов'язане з особистісними прагненнями та сподіваннями, спрямованими на певний результат, а також із системою професійних вимог до викладача і систе-

мою суспільних вимог до цієї професійної діяльності. При цьому професійна успішність визначається рівнем зреалізованості поставлених цілей, що суттєво впливає на рівень професійної самореалізації викладача, дозволяє йому самоідентифікуватися як професіоналу і спонукає до подальшого професійного розвитку.

Для психологічного аналізу зовнішніх умов професійної успішності викладача видається доцільною схема «людина – професія – суспільство», запропонована О. Єрмолаєвою [11]. Завдяки виявленню вказаних взаємодій можна зрозуміти суспільну та особистісну значущість викладацької діяльності, вивчивши очікування і вимоги соціуму (якість наданих соціальних послуг); професійної спільноти (рівень виконання професійних функцій); суб'єкта професійної діяльності (переведення соціальних і професійних вимог у психологічну структуру професійної діяльності конкретної особистості як засобу самореалізації, самоповаги, соціального визнання тощо).

Виконання зовнішніх умов – це лише перший крок до формування професійної успішності. Одночасно повинні бути виконані внутрішні умови, продиктовані особистісними потребами, здібностями та мотиваціями викладача ВНЗ. Однією з найважливіших внутрішніх умов, а водночас і чинником професійної успішності є **мотивація** як основний психологічний компонент структури професійної діяльності викладача.

На сьогодні психологічна наука оперує численними теоріями та концепціями мотивації: біхевіоризм, когнітивна психологія, розвиток динамічних теорій мотивації слугують вагомим методологічним підґрунтям для вивчення психологічних особливостей професійної успішності. Разом з тим, важливими є концепції мотивації досягнення або мотивації успіху – особистісні теорії мотивації: теорія самоактуалізації (А. Маслоу [12], К. Роджерс [13] та інші); концепція функціональної автономії мотивів (Г. Олпорт [14]); теорія вольової регуляції, самоефективності (А. Бандура [15], Ж. Нюттен [16], Х. Хекхаузен [17]), теорія

внутрішньої мотивації та самодетермінації (Р. Райан [18]) тощо.

Мотивація досягнення за своєю сутністю спрямована на якісне виконання професійних функцій, результативність і зрештою на професійну успішність. Найбільшого значення мотивація досягнення набуває при вивченні успішності у сферах діяльності, зорієнтованих на результат (зокрема, педагогічна та наукова діяльність). За Х. Хекхаузенем, така діяльність: 1) має бути результативною; 2) повинна оцінюватися якісно або кількісно; 3) вимоги до оцінюваної діяльності мають бути адекватними, тобто діяльність не обов'язково буде успішною, але вимагатиме певних фізичних і духовних сил; 4) для оцінки результатів такої діяльності повинні існувати певні порівняльна шкала і нормативний рівень, що вважається загальновизнаним; 5) діяльність має бути бажаною, а її результат – власним результатом суб'єкта діяльності [17].

Таким чином, мотивація досягнення – це своєрідне прагнення збільшити чи зберегти максимально високі показники діяльності, до якої можуть бути застосовані критерії успішності. Використання вищезгадуваної теорії атрибуції, а також когнітивних концепцій допомагає зрозуміти значущість мотивації для досягнення професійної успішності. Зокрема, Р. Стернберг [19] у контексті когнітивного підходу стверджує, що практично в кожній життєвій ситуації мотивація відіграє не меншу роль у досягненні успіху, ніж розумові здібності.

Відповідно до мотиваційної теорії відомого американського психолога Дж. Аткінсона, існують дві мотиваційні тенденції: надія на успіх (НУ) і уникнення невдачі (УН). Зазначені тенденції включають як постійні особистісні диспозиції або мотиви, так і ситуативні детермінанти поведінки, а саме вірогідність і суб'єктивну спонуку майбутнього успіху або невдачі [20].

У вітчизняній психології мотивація досягнення розуміється здебільшого не як процес вибору, а як цілеспрямована діяльність (дослідження процесу спрямування мотиву на ціль О. Леонтьєвим [21] розгля-

дає цей процес як основний механізм розвитку нових форм діяльності). У працях Г. Балла [22], О. Бондарчук [23], Ж. Вірної [24], О. Євсюкова [25], С. Максименка [9], Н. Удовиченко [26] та інших на перший план виходять проблеми, раніше поставлені екзистенціальною філософією і психологією – свобода вибору, життєві стратегії особистості, ціннісні аспекти мотивації тощо. Домінуючими є підходи, за яких сама діяльність виступає полімотивованою системою, а мотив може стосуватися мети, функцій, завдань, результатів. У такий спосіб мотивація розуміється як динамічний процес, атрибут соціальної та особистісної активності.

Процесуальна модель мотивації дає змогу виокремити систему мотивів, цілей і цінностей, що зазвичай описуються психологами як когнітивний (контрольованість процесу і результату діяльності, самоефективність, відповідний спосіб мислення), емоційний (рівень переживання, задоволення працею та її результатами, переборювання психологічних перешкод тощо) і поведінковий (вироблення власного стилю чи пристосування до існуючих стереотипів діяльності, наполегливість, стратегії подолання труднощів і досягнення професійного успіху) компоненти мотивації.

Доцільно підкреслити важливість кожного компонента мотивації для досягнення професійної успішності викладача. Когнітивний компонент мотивації опосередковує вплив зовнішніх умов (вимог до науково-педагогічної діяльності), обумовлюючи своєрідність активності викладача, що збільшує ймовірність його професійної успішності.

Формування високого рівня професійних домагань здійснюється під впливом суб'єктивних переживань успіху або невдач. Це означає, що професійна діяльність викладача вимагає постійних емоційних затрат. Для успішного виконання викладацької діяльності важливим є вміння розподіляти емоційні навантаження. Необхідна емоційна стійкість – функціональна, динамічна, інтегративна властивість, що забезпечує успішне досягнення

мети діяльності в найскладнішій емоційно-огненній ситуації, дає змогу гнучко реагувати на неї (ситуацію) зі збереженням внутрішнього емоційного балансу [27]. У протилежному разі на викладача чатує небезпека синдрому «професійного вигорання», що виникає внаслідок накопичення негативних емоцій без відповідного звільнення від них. Таким чином, емоційний компонент мотивації слугує передумовою професійної успішності викладача.

Професійна поведінка викладача відрізняється відкритістю міжособистісних відносин, необхідністю постійних комунікацій, створення сприятливого психологічного клімату у спілкуванні з колегами, студентами, іншими учасниками освітнього процесу. Поведінковий компонент мотивації відіграє суттєву роль у структурі професійної успішності викладача завдяки особистісним навичкам втілення в життя дієвих стратегій досягнення успіху у науковій та педагогічній діяльності, а також у ефективних комунікаціях на професійному, соціальному та особистісному рівнях.

Отже, мотивація є водночас внутрішньою умовою, підґрунтям і чинником досягнення професійної успішності, однак сама мотивація ще не гарантує успіху професійної діяльності викладача. Змотивованій особистості потрібно набути професійно важливих якостей, компетентностей, досвіду, задіяти всі індивідуальні ресурси, реалізація яких дасть змогу вийти на рівень професійної успішності. У цьому контексті професійну успішність варто розглядати як інтегральну систему здобутих і сформованих особистісних якостей.

Науковці-психологи послуговуються різними поняттями для вияву сутності особистісних рис, важливих для здійснення професійної діяльності: «професійно важливі якості», «професійно значущі якості», «особистісні якості», «ділові якості» тощо [1; 6; 8; 9; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37 та ін.]. Однак певні категоріальні розбіжності в наукових поглядах психологів лише підкреслюють актуальність виявлення особистісних особливостей, що за-

безпечуватимуть успішність професійної діяльності викладача ВНЗ.

Складність полягає в необхідності сформулювати певний набір особистісних ознак, що відповідатиме психологічній структурі професійної діяльності того чи іншого викладача. Ідеться про проблему активізації та узгодженої взаємодії певних здібностей, настанов, цінностей, що вкотре доводить важливість застосування інтегративного підходу до вивчення професійної успішності. Окремо взяті інтелектуальні здібності, педагогічний чи науковий досвід, ефективні комунікаційні можливості чи творчий потенціал не дають змоги виявити механізм досягнення професійної успішності викладача. Більше того, кожному конкретному викладачеві відповідатиме своя система особистісних якостей.

Видається доцільним виокремлювати особистісні складові професійної успішності, до яких головним чином відносимо: психологічні особливості особистості викладача (емоційний стан, гнучкість поведінки, уміння впливати на інших людей, впевненість у собі, відповідальність тощо); індивідуальну мотиваційно-ціннісну систему (потреби, інтереси, здібності, пов'язані з реалізацією мотивації досягнення успіху в науково-педагогічній діяльності, професійна самосвідомість, самокритичність, самооцінка тощо); професійну «Я-концепцію» (професійна ідентичність, компетентність, досвід, професійний саморозвиток тощо); особистісні ресурси досягнення професійної успішності (додаткові психологічні, ментальні, організаційні, комунікаційні, творчі джерела вдосконалення професійної діяльності). Зазначені особистісні складові виступають одночасно й чинниками професійної успішності викладача.

Компетентнісний підхід передбачає визначення базової сукупності компетенцій, беручи до уваги існування у психології професійної діяльності різних видів професійних компетенцій. Науковці зараховують до професійних низку знань, умінь, навичок, що дає змогу об'єднати в систему професійно важливі якості, особистісні

рисни, психологічні компетенції. Видається конструктивним дослідницький підхід В. Толочка [6] до розгляду психологічної компетентності як системи знань і здібностей, яка включає такі складові: соціально-перцептивну (знання, отримані шляхом спостережень психічних особливостей і проявів людської поведінки); соціально-психологічну (знання закономірностей поведінки та діяльності людини певної соціальної групи); аутопсихологічну (самопізнання, самооцінка, самоконтроль, самоефективність); комунікативну (знання стратегій і методів ефективного спілкування); психолого-педагогічну (знання методів здійснення впливу).

Чинником професійної успішності викладача також можна вважати особистісні ресурси, тобто певні внутрішні (психологічні) та зовнішні (соціальні) можливості. За влучним висловом американського психолога М. Селігмана, ресурси – це «позитивні риси особистості», що істотно підвищують її соціально-психологічну цінність, роблять її більш успішною, продуктивною, життєстійкою [38]. Як правило, дослідники виокремлюють різні ресурси особистісного та професійного розвитку, а саме: когнітивні (можливість отримання нових знань і нової інформації, пов'язаної з професійною діяльністю); інтелектуальні (креативність, гнучкість мислення, розуміння широкого контексту та загальних закономірностей); життєва енергія; здатність до самоконтролю; творчий потенціал; почуття прекрасного; почуття гумору тощо [6; 38; 39; 40; 41; 42]. Особистісні ресурси є джерелом додаткових можливостей для підвищення рівня професійної успішності викладача.

Ще одним важливим чинником і водночас показником професійної успішності може слугувати поняття професійного розвитку, яке саме по собі є системним конструктом у психологічній структурі професійної успішності особистості. Слід зазначити, що професійний розвиток лежить в основі багатьох психологічних концепцій професійної діяльності (І. Бех [43], О. Бондарчук [23], Л. Карамушка [44], Є. Климов [8], А. Маркова [45], Л. Мітіна

[35], Ю. Поварьонков [7], В. Семиченко [46], В. Шадріков [29] та інші).

Зважаючи на багатоаспектність поняття професійного розвитку, психологи створюють певні теоретичні моделі для дослідження психологічних особливостей професійної діяльності. У творчому доробку Л. Мітіної [35] зустрічаємо дві моделі професійного розвитку вчителя: 1) модель адаптивної поведінки, що включає професійну адаптацію, професійне становлення, професійну стагнацію; 2) модель професійного розвитку з проходженням трьох етапів: самовизначення, самовираження, самореалізації.

Припускаємо, що психологічна структура професійної успішності може виглядати так:

Висновки

Отже, професійна успішність – це структурна і функціональна єдність психологічних умов, чинників і показників, спрямованих на досягнення та визначення результатів професійної діяльності; про-

цес узгодження соціальних, професійних вимог із особистісними цілями, потребами та цінностями з метою формування ефективної системи психологічних стимулів для вдосконалення педагогічної та наукової діяльності викладача вищого навчального закладу.

Умовами досягнення професійної успішності викладача вищого навчального закладу можна вважати певні зовнішні (цілі та завдання професійної діяльності, система професійних вимог, суспільні запити, корпоративна культура) та внутрішні (потреби, мотивація, рівень домагань, здібності тощо) чинники, що сприяють досягненню певних професійних результатів.

Психологічна структура професійної успішності викладача вищого навчального закладу потребує уточнення, тому подальші дослідження будуть націлені на поглиблений аналіз і з'ясування системи складових професійної успішності викладача вищого навчального закладу.

Таблиця 1

Структура професійної успішності

Професійна успішність		
Умови	Чинники	Показники
Зовнішні: цілі та завдання професійної діяльності, система професійних вимог, суспільні запити, корпоративна культура	Мотивація досягнення (когнітивна, емоційна та поведінкова)	Професійний розвиток
Внутрішні: особистісні потреби, здібності, мотивація	Особистісні складові, у т.ч.: професійна «Я-концепція», система компетенцій (включаючи соціально-психологічні) особистісні ресурси, професійний розвиток	Професійна культура
		Психологічна культура
		Самовдосконалення (самостійність, самооцінка, самоконтроль, саморозвиток)

Література

1. Арендачук И. В. Структурно-функциональная организация профессионализма личности в научно-педагогической деятельности / И. В. Арендачук : автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Ярославль, 2008. – 29 с.
2. Теплинских М. Успешность профессиональной деятельности специалиста социальной сферы / М. Теплинских // Ползуновский вестник. – 2006. – № 3. – С. 252-257.
3. Траверсе Т. М. Психологія викладацької роботи / Т. М. Траверсе. – К. : Науковий світ, 2009. – 269 с.
4. Кригер Е. Э. Уровневая направленность исследовательской позиции педагога / Е. Э. Кригер

// Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.science-education.ru/115-11849

5. Індивідуальна оцінка професіоналізму педагогічного персоналу в малих колективах навчальних закладів / М. Розенбаум, О. Омельченко, Л. Греченкова, О. Смирнова // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 90-101.

6. Толочек В. Профессиональная успешность : понятие «способность» и ресурсы» в объяснении феномена / В. Толочек // Человек. Сообщество. Управление. – 2010. – № 2. – С. 20-38.

7. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

8. Климов Е. А. Педагогический труд : психологические составляющие : Учеб. пособие / Е. А. Климов. – М. : Издательство Московского университета ; Издательский центр «Академия», 2004. – 240 с.

9. Максименко С. Д. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі : монографія / С. Д. Максименко, Л. В. Дзюбо, О. М. Капустюк, Г. В. Куценко-Лада, О. М. Крицька ; ред. : С. Д. Максименко ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2013. – 399 с.

10. Baay P. E. Self-control trumps work motivation in predicting job search behavior / P. E. Baay, D. de Ridder, J. S. Eccles, T. van der Lippe, M. van Aken. // Journal of Vocational Behavior. – 2014. – Vol. 85 (3). – P. 443-451.

11. Ермолаева Е. П. Социальные функции и стратегии реализации профессионала в системе «человек – профессия – общество» / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 4. – С. 30-40.

12. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 2011. – 496 с.

13. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека : Пер. с англ. / К. Р. Роджерс ; Общ. ред. и предисл. Исениной Е. И. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

14. Олпорт Г. Становление личности : Избр. тр. / Г. Олпорт ; Под общ. ред. Д. А. Леонтьева ; Пер. с англ. Л. В. Трубицыной, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – 461 с.

15. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.

16. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспективы будущего / Ж. Нюттен ; под ред. Д. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.

17. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

18. Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior / E.L. Deci, R.M. Ryan. – New York. : Plenum, 1985. – 371 p.

19. Стернберг Р. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

20. Atkinson J. W. An introduction to motivation / Atkinson J.W. – Princeton, N.Y. : Van Nostrand, 1964. – 360 p.

21. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл ; Академия, 2004. – 346 с.

22. Балл Г. Ідентичність викладача вищої школи в контексті ціннісних складових його професійної культури / Г. Балл, О. Винославська, В. Зливков // Соціальна психологія. – 2011. – № 3. – С. 153-162.

23. Бондарчук О. І. Формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти : наук.-метод. посіб. / О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка, О. В. Брюховецька, Т. М. Вакуліч, В. М. Івкін ; ред. : О. І. Бондарчук ; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». – К. : Науковий світ, 2012. – 190 с.

24. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : Монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 319 с.

25. Євсюков О. Індивідуально-психологічні особливості педагогів : вплив на мотивацію інноваційної діяльності / О. Євсюков // Новий колегіум. – 2010. – № 6. – С. 39-44.

26. Удовиченко Н. Розвиток мотиваційно-ціннісної сфери німецьких учителів / Н. Удовиченко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2012. – № 4 (14). – С. 82-88.

27. Ашихмина О. А. Эмоциональная устойчивость психологов системы образования на разных этапах : дис. ... канд. психол. наук / О. А. Ашихмина. – М., 2010. – 207 с.

28. *Алексеев Т.* Система якостей знань як відображення рівня інтелектуалізації у професійній підготовці викладача з новим мисленням / Т. Алексеев // Наук. вісн. Чернів. [нац.] ун-ту [ім. Ю. Федьковича] : Зб. наук. пр. – Чернівці, 2005. – Вип. 182 : Педагогіка та психологія. – С. 3-13.
29. *Шадриков В. Д.* Психология деятельности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 464 с.
30. *Бородулина Е. М.* Акмеологическая компетентность личности в профессиональной деятельности педагогов / Е. М. Бородулина, А. Г. Портнова, Е. С. Каган // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – № 25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/727-borodulina25.html>
31. *Буряк В.* Викладач університету : вимоги до особистісних і професійних рис / В. Буряк // Вища школа. – 2010. – № 3-4. – С. 11-35.
32. *Никулина И.* Оценка качества знаний через качество преподавательской деятельности / И. Никулина, О. Римская // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 12. – С. 114-122.
33. *Деркач А. А.* Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. Института ; Воронеж : МОДЭК, 2004. – 752 с.
34. *Дружилов С. А.* Системный подход к изучению психологического феномена профессионализма человека / С. А. Дружилов // Вестн. Томского гос. пед. ун-та. – 2005. – № 1. – С. 51-55.
35. *Митина Л. М.* Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – 2-е изд., стер. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. Института ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 400 с.
36. *Лунина В. В.* Личностное развитие. Профессиональное развитие. Профессиональный рост / В. В. Лунина // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2008. – № 6. – С. 37-41.
37. *Батаршев А. В.* Диагностика профессионально важных качеств / А. В. Батаршев, И. Ю. Алексеева, Е. В. Майорова. – СПб. : Речь, 2007. – 192 с.
38. *Селигман М.* Новая позитивная психология / М. Селигман. – М. : София. 2006. – 368 с.
39. *Спіцина Л. В.* Соціально-психологічні ресурси вищого навчального закладу в забезпеченні якості вищої освіти / Л. В. Спіцина // Проблеми сучасної психології. – 2013. – № 2. – С. 100-106.
40. *Армстронг М.* Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг : пер. с англ. ; под ред. С. К. Мордовина. – 8-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 832 с.
41. *Peterson C.* Character strengths and virtues: A Handbook and classification / C. Peterson, M.E.P. Seligman. – N.Y.: Oxford University Press, 2004. – 800 p.
42. *Дружинин В.* Когнитивные способности : структура, диагностика, развитие / В. Дружинин. – М. : ПЕР СЭ ; СПб. : ИМАТОН-М, 2001. – 224 с.
43. *Бех И. Д.* Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія : Вісник АПН України. – 2009. – № 2. – С. 27-33.
44. *Карамушка Л. М.* Формування конкурентоздатної управлінської команди (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : моногр. / Л. М. Карамушка, О. А. Філь ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Укр. асоц. організац. психологів та психологів праці, Центр організац. та екон. психології. – К. : ІНКОС, 2007. – 264 с.
45. *Маркова А. К.* Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : МГФ «Знание», 1996. – 308 с.
46. *Семиченко В.* Проблема вибору освітньої парадигми у педагогічній діяльності / В. Семиченко // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – № 2. – С. 84-89.